

Anne-Marie Losonczy: *Les saints et la forêt. Rituel, société et figures de l'échange avec les Indiens Emberá chez les Négro-Colombiens du Chocó.* Paris: L'Harmattan, 1997. 419 p.

Magyar etnológusnak magyar etnológus művéről könyvismertetést írni különös öröm. Az etnológia (vagy inkább antropológia) közelmúltbeli magyarországi térhódítása ellenére egy tucatot is alig tesz ki azon (hazai és külföldön élő) magyar kutatók száma, akik idegen földrészek idegen kultúrái között végeztek terepmunkát, annak minden „klasszikus” velejárójával együtt (legalább egy, de inkább több évet kitevő folyamatos ott-tartózkodás, a nyelv tökéletes elsajátításával együtt járó beilleszkedés, résztvevő megfigyelés stb.), és főleg akik ezt a tudományt nemzetközi szinten is számon tartott módon művelik. Közülük az egyik legkiemelkedőbb Losonczy Anna, akinek pályája Belgiumban indult, Franciaországban és Svájcban bontakozott ki (jelenleg Neuchâtelben tanszékvezető professzor), de aki a rendszerváltás óta eltelt időben – rendszeres hazalátogatások, egyetemi vendégelőadások és itthoni kutatás formájában – örvendetes módon megkezdte „hazatérését”. Tekintettel arra, hogy mintegy egy évtizeddel ezelőtti megismerkedésünk óta szoros barátság fűz hozzá, amikor a bennfentes amerikanisták köreiben azonnali sikert kiváltott, a „klasszikus” rangjára emelkedett könyvről írok, nem tudom és nem is akarom elrejtteni „elfogultságomat”; ám sietek hozzátenni, hogy mindez kevés lenne, ha könyve olvasása nem jelentett volna oly régen – és ritkán – érzett valódi szellemi izgalmat.

A szentek és az erdő Losonczy Anna mintegy húsz éve végzett kolumbiai kutatásainak a summája, amelyben nem is egy, hanem egyszerre két etnikum, a nyugat-kolumbiai Chocó vidék lakosságának 84 százalékát kitevő néger rabszolga-leszármazottak (az afrokolumbiaiak, vagy a szerző szóhasználatával élve: „negro-kolumbiaiak”) és a közelükben élő őslakos emberá indiánok vallását és rítusait, illetve azon keresztül interetnikus kapcsolatait vizsgálja. A problematika és a megközelítésmód többféle szempontból is igen eredeti. Először is, az amerikanisztikai irodalomban egészen sokáig egyedül az indiánok számítottak „nemes” témának; az afrikai eredetű lakosság néprajzi vizsgálata, amennyiben egyáltalán sor került rá, kimerült az „eredeti” afrikai vonások keresésében, a panton, a tranz, a megszállottsági kultuszok tanulmányozásában, illetve szociológiai jellegű problémák (társadalmi-gazdasági marginalitás és annak következményei) tárgyalásában. Kimondva-kimondatlanul az a felfogás uralkodott, hogy e kultúrák önmagukban és önmagukért nem érdekesek és értékesek, hogy saját kultúrájuk, társadalomszervezetük és vallásuk *nincs* – ami pedig nincs, azt nem is érdemes tanulmányozni. Amikor tehát Losonczy Anna azt írja, hogy „...ez a mű az eddigi vizsgálatokkal gyökeres ellentétben olyan etnográfiai terület vizsgálatát tűzte ki célul magának, amely még sohasem képezte holisztikus és rendszeres vizsgálat tárgyát. Elemzésünk azon a feltételezésen alap-

szik, hogy ezek a kultúrák se nem afrikaiak, se nem európaiak, se nem indiánok; különböző kulturális elemekből állnak, amelyek saját és eredeti logikával rendelkező egységes egészbe szerveződnek... Másképp mondva, e közösségeket sajátos szervezettel rendelkező társadalmi és etnikus egységként fogjuk vizsgálni” (25. p.) – az valójában nem más, mint az eddigi vizsgálatok gyökeresen új irányba fordítása: egy új kutatási terület kijelölése és egyben első megragadása.

Ami mármost a könyv szorosabban vett témáját, a vallás és rítusok területét illeti, Losonczy Anna itt is új utakon jár. A negro-kolumbiai vallást három szimbolikus rendszer metszéspontjaként írja le: a hispán gyarmatosításra visszamenő „hivatalos” vallás, azaz a szentek kultuszán alapuló népi katolicizmus, a megszállottsági kultuszok köre szerveződő, afrikai eredetű vallási jelenségek és az emberák sámánizmusának eredőjeként. Ha az utóbbi kettő még bele is fért volna a kutatók hagyományos érdeklődésébe, az első már annál kevésbé. Pedig ez a világ burjánzóan gazdag és elragadóan naiv, sajátosan heterodox világ! Itt az év nagy részében a templom zárva van, s csak „sátoros” ünnepeken (a védőszent napján, húsvétkor és karácsonykor) nyitják ki; egyébként pedig a szentképek és szobrok – semleges – őrzőhelye; papság és mise amúgy sincs. Itt a „különleges/személyes imádás tárgyává választott szenttel” (*Saint de Dévotion Spéciale*) igen csúnyán elbánhatnak, ha nem teljesíti kéréseiket: összeszidják, megfenyegetik, kiteszik a képmását az esőre ázni, súlyosabb esetben levizelik, rászékelnek, hogy pályafutását esetleg a templom háta mögött, elföldelve fejezze be, és helyére új, „engedelmeőbb” szent kerüljön... A környék búcsújáró helye, a raspadurai *Ecce Homo*-kép csodátévő hatóerejét pedig úgy „szerzik meg maguknak”, hogy vattával dörzsölik meg, hogy azután a „ráragadt erőt” a vattával együtt elporítva gyógyításra vagy az ártó hatalmak elhárítására használják.

Ez a „keresztény” világ azonban a negro-kolumbiaiak vallásos mezőjének csak egyik része. Ami rendszerüket különösen érdekessé teszi, az a természetfölötti világ élesen kettős jellege: a lakott térhez kapcsolódó „isteni” szférájával – amit többnyire a „keresztény” vallás alakjai népesítenek be – szemben áll az erdő – növényi és állati, „vad”, civilizálatlan, nem emberi – természetfölötti világa, amit az indiánokhoz társítanak, és ami alapvetően arituális és ellenséges az „istenivel” szemben. Ezt a világot többnyire az emberá sámánizmusra jellemző félelmetes szellemlények népesítik be, akikkel az erdőt és a vizeket járva (vadászat, aranymosás, halászat során) csak akkor lehet megmérkőzni, ártó hatalmukat kivédeni, ha előtte a vadász-zsákmányoló maga is „elvadul”, „indiánná válik”, és a „szentnek” még a gondolatát is számúzi a tudatából.

A két, egymástól világos határok mentén elváló világot számtalan oppozíció segítségével konstruálják meg: természet–kultúra, vad–civilizált, lakott hely – erdő, isteni–„ördögi”, negro-kolumbiai–indián, férfi–női, fent–lent, folyó forrásirányában felfelé – torkolat felé lefelé, hideg–meleg, világos–sötét stb. E tereket azonban átmeneti zónák és idők kötik össze, mint amilyen a település mögötti bozótos terület, ami „hideg” és „lent” van, függetlenül a valódi térbeli viszonyoktól; és ilyen az éjszaka is, amikor a világos határok elmosódnak, és minden egybeolvad a sötétben. Így válik érthetővé – Losonczy Anna értő és meggyőző értelmezésében – az a balladai stílusban megfogalmazott megjegyzés, hogy „éjszaka veszélyes kimenni, mert ami magasan van, az leszáll, ami pedig mélyen, az feljön” – az „isteni” és az „ördögi” világa összekeveredik. A „keresztény” és „sámá-

nikus” világgép mögött pedig, a háttérben, felsejlik az afrikai múlt, ami a rítusok során a gesztusokban, a zenében és a táncban jut napvilágra.

Losonczy Anna könyvének legnagyobb újdonsága azonban talán mégis az a mód, ahogy a negro-kolumbiai és az emberá vallást és világgépet nem önmagában és önmagáért, hanem egymással való kölcsönhatásában veti vizsgálat alá. Az erdei irtásos földművelést, aranyosást és halászatot, valamint – gazdasági szempontból járulékos, ám az emberák között nagy szimbolikus értékkel bíró – vadászatot folytató negro-kolumbiaiak és emberák ugyanis másfél évszázad óta egymás közvetlen szomszédságában élnek a Chocó mocsaras folyamvidékén és dzsungeljeiben; ugyanazt a természeti környezetet aknázzák ki mindannyian, amelyben az indiánok az őslakók, de amelyet a negro-kolumbiaiak is a magukénak tekintenek az első művelés jogán. A hagyományos, ám egyben korlátok közé szorított termékcserre ellenére (az indiánok élelmiszerral és kézműves-termékekkel, elsősorban a folyó menti közlekedésben vitális szükségletet jelentő bödönhajóval, a negro-kolumbiaiak pedig a legkülönfélébb „városi” termékekkel, sóval, gyúfával, benzinnel, vaseszközökkel, vadászpuskával és pálinkával látják el a másik felet) az egymással való érintkezés során félelem és gyanakvás, lappangó ellenségesség uralkodik köztük, aminek kölcsönös térbeli és nemek közötti távolságtartás a következménye (az összeházasodás tilos, mindkét közösség szigorúan endogám).

Ez a gyanakvó légkör nyomja rá a bélyegét a valláson keresztül is megnyilvánuló interetnikus kapcsolatokra, amelyeket Losonczy Anna a lenyűgözően érdekes utolsó, nyolcadik fejezetben összegez. E kapcsolatok tétje – mint *minden* interetnikus kapcsolaté – az, hogy hogyan lehet elhárítani a másik kikerülhetetlen közelségét, sőt abból a lehető legnagyobb hasznot húzni, ám eközben fenntartani a távolságot, amely a két csoportot elválasztja egymástól. Hogyan lehet a másikat úgy elsajátítani, hogy közben megőrizzük önmagunkat? A chocóbeli negro-kolumbiai és emberá közösségek frappáns választ adtak erre a kérdésre. Az egymás részéről várható – mágikus, szimbolikus, természetfölötti – támadások kivédésére kölcsönösen egymás fegyvereit tanulták el, illetve az elhárítás elvégzésére egymás képviselőit használják fel – így kötve össze társadalmukat egymást kölcsönösen feltételező és kiegészítő részekké. Sőt mi több, a *saját* társadalmukon belüli agresszió elleni védekezésre is egymást – az idegent, a *másikat* – használják fel. A technika erre az, hogy bizonyos elemeket átvéve szomszédai képzetrendszeréből, azt részben magukévá téve, ideiglenesen/részlegesen felfüggesztik saját énjüket, kulturális identitásukat. Ily módon, „mássá válva”, egy másik társadalom világgépébe átlépve már nem fenyegetik őket ugyanazok a betegségek, már nincs értelme az ellenük irányuló agresszióknak. Ez az oka annak, hogy a negro-kolumbiai gyógyítók – akik amúgy Isten „kiséretében” gyógyítanak, és többek között a raspadurai búcsújáró helyen is tanulják mesterségüket – az erdőből „érkező” – sámánikus típusú, idegen, a *másikhoz* tartozó – betegségek gyógyítására (lélekrablás, idegen tárgyak testbe való belövése) indiánná öltöznek, és az indián sámánoktól – hosszú tanulási periódus során – eltanult módon, sámánszertartásokkal védekeznek! De ez az oka annak is, hogy a spanyolul épp hogy csak értő és nem keresztény emberák negro-kolumbiai kereszt szülőket választanak gyermekeik számára. A letagadhatatlan gyakorlati hasznon túl (kapcsolatháló ki szélesítése, szövetséges biztosítása, egy potenciális veszélyforrás kiiktatása) ugyanis a keresztkomaság vallási jelentősége számukra az, hogy az ezzel együtt járó névadási szertartás során kapott keresztény név az emberák valódi nevét „váltja ki”, amit ha nyil-

vánosan kiejtenének, ellenséges érzelmű sámánok könnyen elrabolhatnák az illető lelkét. A példákat tovább szaporítva, *ezért* végeznek el a negro-kolumbiai gyermekek születésekor egy, az emberáktól átvett rítust, az *ombligadót*, melynek során köldökébe egy természetből vett és porított dolgot (állatkörmöt, szárított pókot, madártollat, halpikelyt stb.) „ültetnek be”. E tárgy a gyermeknek az – emberi világgal szemben álló, „vad”, idegen, „ördögi”, *indian* – természettel való kapcsolatát segíti elő: az illető állat vagy növény kívánatos tulajdonságát fogja a gyermek örökölni. És végül *ezért* kérnek fel az emberák saját rítusaik során negro-kolumbiai keresztmáik közül néhányat „békebírónak”, akiknek a sok elfogyasztott alkohol miatt könnyen elfajuló és közösségen *belüli* agresszivitásba átcsapó ünnepek alatt a rend és a béke megőrzése a feladata.

E három fenti, új utakat törő vizsgálati szempont (a „negro-kolumbiai mesztic” kultúra önmagában és önmagáért való holisztikus kutatása; a vallásban a szentekre alapozott heterodox „népi” kereszténység szerepének hangsúlyozása és végül az interetnikus kapcsolatok vallási vetületének feltárása) önmagában, külön-külön is elég lenne ahhoz, hogy Losonczy Anna könyve fontos, kikerülhetetlen mű legyen mindazok számára, akik e terület népeivel és kultúráival foglalkoznak. Ám ettől függetlenül is, adatainak lenyűgöző gazdagsága, elemzéseinek finomsága és nem utolsósorban elegáns, franciás stílusa a könyvet lehetetlenné teszi érdekes, bár – épp az anyag túláradó bősége és az elemzések mélysége miatt – nem könnyen olvasható olvasmánnyá teszi. Befejezésékképp, a tematikai bőség érzékeltetésére, csak a felsorolás szintjén említem meg, hogy ebben a csodálatos, kultúrákon, idők és téren átívelő, szinkretikus és interetnikus kavalkádban megjelenik még az ördöggel szövetséget kötő és érte a lelkét eladó varázsló figurája. (Faust-motívum az egyenlítői dzsungelben! Ráadásul az „Ördög” segítőjének az Ótestamentumig visszavezethető nevét – Adonai –, mint azt a könyvhöz előszót író Carmen Bernard-tól megtudjuk, az antikvitás óta szokás mágikus szövegekben felidézni.) De felbukkan még a 16. századi Spanyolországig visszavezethető segítődémon (*familiar*) alakja is; mint ahogy viszontlátunk számos egyéb, európai vagy Európán kívüli hiedelemrendszerből ismert jelenséget: a szemmel verést, az álom vallásbeli fontosságát, a boszorkányságot, a szerelmi mágiát, a kultúra minden szeletét átható hideg–meleg oppozíciót mint klasszifikációs alapelveket, a kettőslélek-hitet (a születéssel együtt járó élet-erőlélek, valamint a névadáskor, már járó korban megszerzett árnyéklélek fogalmát), az állat- és növényvilág közötti átmenetként, nőneműként felfogott kígyót stb. Ki-kibőven találhat benne tehát őt érdeklő, a saját anyagára vonatkoztatható, azt új megvilágításba helyező anyagot.

Mivel is zárhatnám ezt a könyvismertetést? Egy személyes emlékemet szeretném felidézni. Az egyik első előadásom után órák hosszat beszélgettünk Losonczy Annával egy párizsi kávéházban. Rendkívül lelkes volt, minden iránt a legapróbb részletekig érdeklődött, majd a végén nekem szegezte a kérdést, amin akkor igen meglepődtem: lenne-e mód arra, hogy – a nanterre-i egyetemen gyakorolt szokás szerint – eljöjjön egyszer a „kolléga” terepére. Akkor kénytelen voltam nemet mondani neki (azóta magamnak sem sikerült visszajutnom ugyanoda...). Most viszont én teszem fel neki a kérdést: elkísérhetném-e egyszer a Chocóba?